

ARANYFEJŰ CSONT HAJTÚK A RÓMAI KORBAN

BARTUS DÁVID*

„Splendida ne madidi violent bombycina crines,
figat acus tortas sustineatque comas”
Martialis, Epigrammata XIV, 24. (Acus aurea)

Az aranyfejű hajtúk a római kori ékszerek különleges csoportját alkotják. Jelen tanulmány célja a Római Birodalom különböző területein található 28 lelőhelyről származó 91 darab hajtú vizsgálatára tipológiai, kronológiai és funkcionális szempontok szerint, felhasználva a más nyersanyagokból készült párhuzamokat és a portrészobrászatban, illetve portréfestészetben ismert hajtúábrázolásokat.

A római kori hajtúk legtöbbször csontból vagy fémből, esetenként gagátból, fából vagy üvegből készültek. A teljes egészében egy nyersanyagból készített hajtúk mellett azonban előfordulnak több nyersanyag együttes felhasználásával készült darabok is, amelyek esetében a különböző nyersanyagokat változatosan kombinálták. A hajtúk szára minden esetben olcsóbb anyagból készült, a tű díszítő funkcióját betöltő fej nyersanyaga pedig értékesebb volt a szár anyagánál. A bronzfejű fa hajtúktól a gagátfejű csonttűkön át az aranyozott fejű ezüstitűkig a nyersanyagok alkalmazásának számos variációja fordult elő; ezek közül az aranyfejű csont hajtúk kerültek elő legnagyobb számban. A korábbi kutatásban kevés figyelmet kapott tárgycsoport a különböző nyers-

anyagok felhasználási köre, a csontból készült tárgyak értéke és nem utolsósorban a hajtúk kronológiája szempontjából is fontos információkkal szolgál.¹

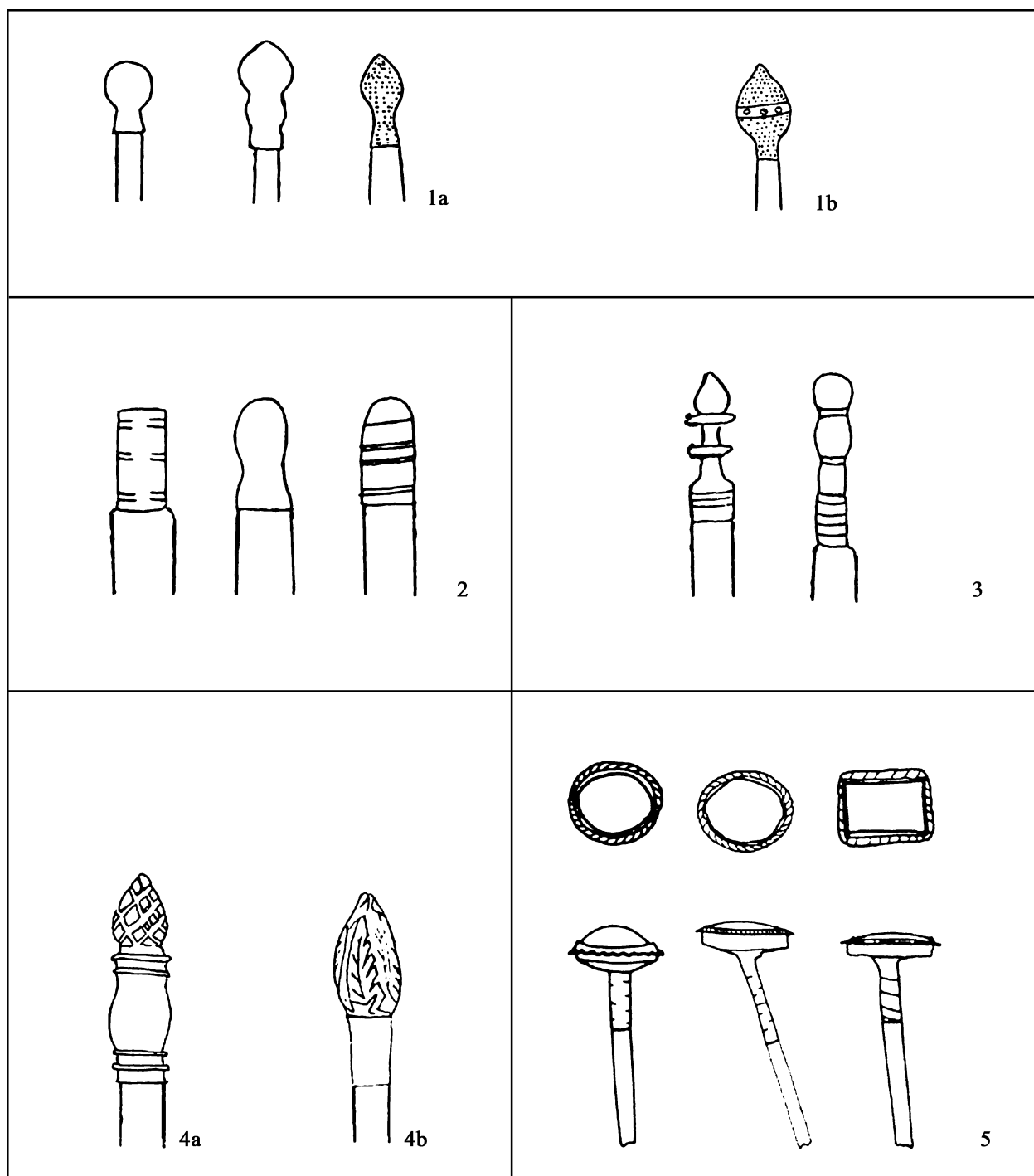
A jelen tanulmányban összegyűjtött 91 darab aranyfejű csont hajtú tipológiailag viszonylag egységes képet mutat, és néhány, egymástól jól elkülöníthető csoportra osztható. A leggyakrabban előforduló aranyfejű tűk a csonttűk között is legnagyobb számban előforduló gömbfejű hajtúk típusába tartoznak (1. kép, 1. típus).² A tűk egyszerű formájú feje vékony aranyfóliával van bevonva, és legtöbbször horizontális bordázással díszített. A hajtúk gömbfeje a gömb felső részén esetenként hagymafejre emlékeztetően enyhén kicsúcsosodik, azonban ez nem jelenti feltétlenül

* Bartus Dávid. ELTE BTK Régészettudományi Intézet, H-1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B.

¹ Az aranyfejű csont hajtúk funkciója, elterjedése, tipológiája és kronológiája mindeddig nem képezte nagyobb összefoglalás tárgyát. Az előkerült darabok közlésekor néhány általános megjegyzésen és egy-két párhuzam említésén kívül mélyreható elemzés nem történt. A Nida-Hedderneimből előkerült 8 aranyfejű csont hajtú kapcsán J. Obmann közöl listát az általa ismert darabokról (17 lelőhely, valamint publikálatlan

példányok), a tárgycsoportot azonban ő sem tárgyalja részletesen (OBMANN 1997, 67, Kat. Nr. 239–246, Liste 23).

² SWOBODA 1964, 101 (*Carnuntum*); CRUMMY 1983, 25, Fig. 23,438 (*Camulodunum*); ORL B 66c, 38, Nr. II.2 (Faimingen); RAHMANI 1960, 144, Pl. 20,E (Jeruzsálem, 14 db); RUDOLPH 1973, Cat. 115e–f (ismeretlen lelőhely, Indiana, Burton Y. Berry-gyűjtemény, 2 db); KENYON 1948, 265, Abb. 90, 18 (Leicester); ORL B 5a, 9 (Marienfels); OBMANN 1997, Taf. 19,243–246 (Nida-Hedderneim, 4 db).

1. kép. Az aranyfejű csont hajtűk típusai

Abb. 1. Die Typen der beinernen Haarnadeln mit Goldkopf

a tük másik csoportba sorolását.³ A többé-kevésbé gömb alakú fejfel ellátott aranyfejű csont hajtúk között csak egy jól elkülönülő típus található: ezeket a tüket enyhén csúcsos végű gömbfej és a fej közepén vízszintesen elhelyezett pontkör-motívumok díszítik (1. kép, 1.b típus).⁴

A gömbfejűek mellett az aranyfejű hajtúk másik nagy csoportját hosszúkás, hengeres fej díszíti (1. kép, 2. típus).⁵ A vékony aranyfóliából készült fej kúpos végű, lekerekített vagy laposan végződő lehet. A fej átmérője általában kisebb, mint a tű átmérője, így a fej a többi hajtútól eltérően nem szélesedik ki. Megfigyelhető, hogy a hengeres fejfel díszített aranyfejű hajtúk csontszára vastagabb, mint a gömbfejű hajtúké, valamint a tű szára a fej alatt nem vékonyodik el, hanem hegyes végétől a tű fejéig folyamatosan vastagszik. Ennek a formának is megtalálható az analógiája a csontból készült hajtúk között: az egyszerű, díszítetlen, kúpos végű hajtúk fejformájuk alapján és a szár vastagsága szempontjából is közel állnak az aranyfejű tük ezen csoportjához.

A harmadik csoportba a profilált díszítéssel ellátott aranyfejű hajtúk tartoznak (1. kép, 3. típus). Az ebbe a csoportba tartozó tük feje általában gömb és korong alakú tagokkal díszített, ún. „bead-and-reel” vagy „Balusterkopf” formájú.⁶ Ez a fejforma (Riha Typ 12.23) szintén gyakori díszítőmotívum a római kori hajtúk között, a csontból és bronzból készült példányoknál egyaránt megtalálható.⁷

Az aranyfejű csont hajtúk negyedik csoportját a növényi motívummal díszített hajtúk alkotják (1. kép, 4. típus). Ebből a típusból csak néhány darab ismert, többségük toboz alakú fejfel díszített (1. kép, 4.a típus),⁸ illetve egy ismeretlen lelőhelyű lóbuszfejű hajtú található egy indianai magángyűjteményben (1. kép, 4.b típus).⁹ A tobozfejű hajtúk közé sorolhatunk egy *Salonából* előkerült, teljes felületén aranyfóliával bevont elefántcsont hajtút is.¹⁰ A tű szárának felső része csavart, spirális mintával díszített, e felett korongokból és konkáv tagozatból kialakított, tobozzal díszített fej található.¹¹ A teljes egészében aranyozott hajtú nem egyedülálló a leletanyagban, sőt három *Oescusból* előkerült, teljesen bearanyozott bronz hajtún hasonló spirális díszítés található.¹² Toboz alakú aranyfejfel ellátott csont hajtút utánozhat egy a bolognai múzeumban található, teljes egészében csontból készült tobozfejű hajtú, amelynek tobozfejét és szárának felső részét arany-színűre festették.¹³

Az aranyfejű csont hajtúk utolsó csoportját három *Brigetióból* előkerült hajtú alkotja (1. kép, 5. típus). Komárom/Szőny-MOLAJ „A” út lelőhelyről, a *brigetiói canabae* területéről egy 1998-as leletmentés során három aranyfejű, csontszárú hajtú, valamint egy aranygyűrű és egy arany fülbevaló pár került elő egy két csontvázhoz, 4. századra keltezhető szarkofágból.¹⁴ A vékony aranylemezből készült hajtúk közül kettő bordázott díszítésű ovális fejfel ellátott, a fejen lévő foglalatban lila ametiszt-kővel díszített, a harmadik bor-

³ HABEREY 1949, 88, Nr. 3a–g, Abb. 7.5–6 (Dorweiler, 6 db); UBL 1997, 145, Kat. Nr. IV/C–34 (*Lauriacum*); FOLLMANN–PIEPERS 1963, 542, Abb. 28.4 (Laurenzberg); SCHMIDTS 2004, 26, Kat. B22, Taf. 6 (*Lopodunum*); OBMANN 1997, Taf. 19,239 (Nida-Hedderheim); SCHNEIDER 1987, 39, Abb. S. 36/37 (*Colonia Claudia Ara Agrippinensium*); RIHA 1990, Taf. 47,1487 (*Augusta Raurica*).

⁴ OBMANN 1997, Taf. 19,240 (Nida-Hedderheim); ENCKEVORT 2000, Fig. p. 68 (*Ulpia Noviomagus Batavorum*); SCHNEIDER 1987, 39, Abb. S. 36/37 (*Colonia Claudia Ara Agrippinensium*).

⁵ BAKKER 1988, 124, Abb. 90,1 (*Augusta Vindelicorum*); HABEREY 1949, 88, Nr. 3a–g, Abb. 7.5–6 (Dorweiler); KIER–SCHÜTTE 1992, 77, Abb. 2 (*Colonia Claudia Ara Agrippinensium*); MARSHALL 1911, 362, No. 3033 (ismeretlen lelőhely, London, British Museum); ENCKEVORT 2000, Fig. p. 68 (*Ulpia Noviomagus Batavorum*, 2 db); BERTRAND 1998, 32, No. 97, Fig. p. 43, 97 (Vieux-Poitiers); BUSHE-FOX 1913, 31, Fig. 11 (*Viroconium*); MARIEN 1980, 299, Fig. 211 (Overhespen, 2 db); DULAR 1979, 283, Tab. 2.6 (*Poetovio*).

⁶ SCHNEIDER 1987, 39, Abb. S. 36/37 (*Colonia Claudia Ara Agrippinensium*, 2 db); GUDEA–BAJUSZ 1990–1991, Pl. XXI/1 (*Certiae*); FISCHER 1990, 256, Taf. 130,E2 (Mangolding). Talán ebbe a csoportba tartozik az F. H. Marshall által illusztráció nélkül, „moulded head”-leírással közölt ismeretlen lelőhelyű elefántcsont-arany hajtú a British Museumból (MARSHALL 1911, 363, No. 3039).

⁷ Lásd pl. *Augusta Rauricából*, a 2. század végétől a 4. századig keltezve: RIHA 1990, 110, Nr. 2486–2529, 2749, Taf. 66, Tab. 148; Galliából 2–4. századi keltezással: BÉAL 1984, 53–54, notes 9–10; Nida-Hedderheimből a 2. század végétől a 4. századig keltezve: OBMANN 1997, 68 (Variante 1), Nr. 262–283, Taf. 20–21; Britanniából a 3–5. századra keltezve: CRUMMY 1979, 162. További elterjedése: OBMANN 1997, Liste 28.

⁸ MARSHALL 1911, 363, No. 3037 (elefántcsont-arany, ismeretlen lelőhelyről, London, British Museum); RAHMANI 1960, 144, Pl. 20,E (Jeruzsálem, csak az aranyból készült tobozfej maradt meg, benne csontmagra utaló maradványokkal); RUDOLPH 1995, Cat. 71F (ismeretlen lelőhely, Indiana, Burton Y. Berry-gyűjtemény).

⁹ RUDOLPH 1995, Cat. 71E (ismeretlen lelőhely, Indiana, Burton Y. Berry-gyűjtemény).

¹⁰ SEIPEL 1998, 238–239, Kat.-Nr. 188.

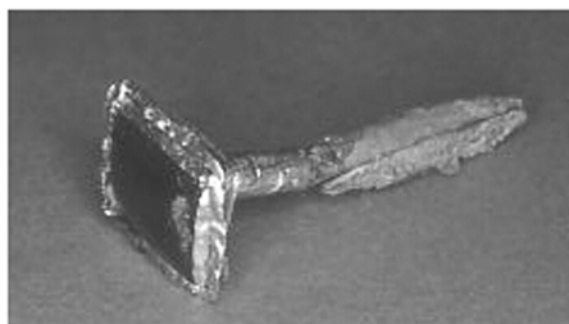
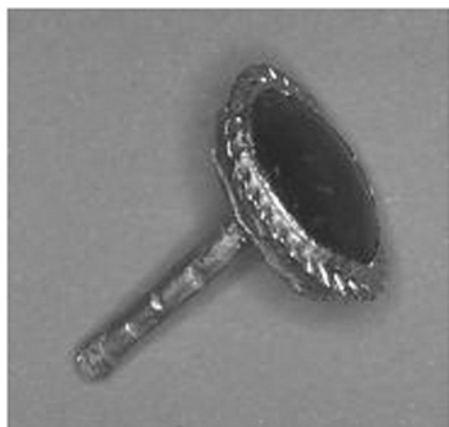
¹¹ J.-C. Béal a hajtúkon található csavart díszítést a 3. századtól kezdődő, jellegzetesen késő római motívumnak tartja, bár az ez alapján történő keltezást ő maga is megalapozatlannak véli (BÉAL 1983, 225, note 35).

¹² RUSEVA-SLOKOLSKA 1991, 206, Cat. No. 280–282. A 282. számú darab Diocletianus-éremmel keltezhető sírból került elő.

¹³ Bologna, Museo Civico Archeologico, publikálatlan.

¹⁴ BORHY-SZÁMADÓ 1999, 14–15, Kat. II.17–19; BORHY-SZÁMADÓ 2003, 50–51, Kat. 65–67; BARTUS 2004, 29–30, Fig. 5.

dázott díszítésű téglalap alakú fejjel ellátott, zöld üvegpaszta berakással (2. kép). A két ovális fejű hajtúhoz 2–2 cm hosszúságú, a téglalap alakú fejjel ellátott hajtúhoz 2,4 cm hosszúságú csonttű csatlakozik. Mindhárom darab esetében megfigyelhető, hogy a többi aranyfejű csonttűvel ellentétben nem csak a fej, hanem a szár 1–1,5 cm-es indítása is aranyból készült. A hajtúk formájukban, díszítésükben és minőségükben is egyedülállóak a Római Birodalom területéről ismert, aranyfejjel díszített csont hajtúk között. Legközelebbi párhuzamként két *Aquincumból*, a Bécsi út

2. kép. Aranyfejű csont hajtúk Brigetióból, Komárom/Szőny-MOLAJ „A” út lelőhelyről (Fotó: Borhy László)

Abb. 2. Beinerne Haarnadeln mit Goldkopf aus Brigetio, vom Fundort Komárom/Szőny-MOLAJ „A” Straße

102. lelőhely 27. sírjából előkerült, 3. századra keltezhető aranyfejű ezüst hajtú említhető.¹⁵

A több nyersanyag együttes felhasználásával készült hajtúk az arany és csont kombinációján kívül különböző anyagok változatos alkalmazásával készültek. Aranyfejű ezüsttűk kerültek elő *Aquincumból*,¹⁶ *Intercisából*,¹⁷ *Brigantiumból*¹⁸ és a wiggensbachi kincsleletből,¹⁹ aranyfejű fa hajtút ismerünk *Mutinából*.²⁰ Az aranyon kívül ezüsből, bronzból, gagátból és üvegpasztából is készítették hajtúfejeket. Ezüstfejű csont hajtú került elő *Eburacumból*,²¹ egy famaggal ellátott, edény formájú bronz tűfej pedig az *emonai* temetőből.²² Gagátfejű csont hajtúk egyelőre csak Britanniából ismertek: *Eburacum*, *Arbeia* és *Corstopitum* lelőhelyekről kerültek elő.²³ A csontszárhoz gömb vagy korong alakú gagátfej csatlakozik, gyakran koncentrikus körökkel vagy sugaras díszítéssel ellátva. Üvegpasztából készült fejjel díszített hajtúk is megtalálhatóak a római provinciális leletanyagban: csontszárral és üvegpaszta fejjel készült hajtúk kerültek elő *Mogontiacumból*²⁴ és *Eburacumból*,²⁵ üvegpasztából készült fejjel ellátott bronztüket ismerünk *Camertonból*,²⁶ *Noviomagus Regnorumból*²⁷ és *Transdrobetából*.²⁸ *Augusta Rauricából* gömb alakú zöld üvegpaszta fejjel díszített vastú került elő.²⁹ Az üvegpasztá-

¹⁵ KUZSINSZKY 1923, 64, 2. kép 9–10; Kat. Aquincum 1995, 88, Kat. 203–204.

¹⁶ KUZSINSZKY 1923, 64, 2. kép 9–10; Kat. Aquincum 1995, 88, Kat. 203–204.

¹⁷ VÁGÓ-BÓNA 1976, 27–28, Taf. XXIII.2.

¹⁸ KONRAD 1997, 221, Taf. 33 C5.

¹⁹ SCHLEIERMACHER 1972, Abb. 80; BÖHME 1985, 243. A wiggensbachi kincsleletben található egy edény alakú aranyfejjel díszített ezüst hajtú is (BÖHME 1985, 243). Az edény alakú aranyfejjel díszített hajtúk szára gyakran készül ezüsből vagy vasból (NOLL 1988, Abb. 5; RUSEVA-SLOKOLSKA 1991, 205, Cat. 279).

²⁰ Kat. Modena 1989, II, 377–381, Tav. 7.

²¹ Kat. York 1962, Pl. 71.

²² PLESNIČAR-GEC 1972, 242, Taf. 152,6.

²³ ALLASON-JONES-MIKET 1984, 78–79, No. 2.443–450. (*Arbeia*); ALLASON-JONES 1996, 44–45, No. 275–280 (*Eburacum*); ALLASON-JONES-MIKET 1984, 78–79 (publikálatlan: *Corstopitum* Museum, Inv. No. 75.258). Talán gagátból vagy üvegpasztából készült fejű hajtúkra vonatkozik Ulpianus „*acus cum magerita*” megjegyzése (Digesta 34,2,25,10).

²⁴ MIKLER 1997, 43, Taf. 31/3 (sárgászöld üvegpaszta).

²⁵ Kat. York 1962, Pl. 71 (3 db).

²⁶ WEDLAKE 1958, 264, No. 50, Fig. 60.50 (makk alakú bronz hajtú kék kövel).

²⁷ DOWN 1981, 109, No. 1, Fig. 7.18.1; No. 4, Fig. 7.18.4.

²⁸ PETKOVIĆ 1995, 31–32, Nr. 276, Tab. XIII,21 (gömb alakú üvegpaszta fej). S. Petković ebben a kategóriában további két csonttűt közöl (Nr. 275, Tab. XIII,20 *Viminaciumból*; illetve Nr. 277, Tab. XIII,22 *Egetából*), ezek feje azonban hiányzik, csak a csontszár maradt meg az esetlegesen más anyagból készült fej felerősítésére szolgáló nyulványokkal.

²⁹ RIHA 1990, 103, Nr. 1486, Taf. 46.

ból készült fejfel ellátott hajtúkhöz kapcsolódik az ún. „Kempton-típusú” gyöngyök problémája.³⁰ Az általában két különböző színű üvegből összetekert spirális díszítésű, korong alakú gyöngyöket a *Cambodunumból* előkerült 274 darab alapján T. E. Haevernick nevezte el „Kempton-típusnak”,³¹ feltételezve, hogy a főként a Kr. u. 1. századra keltezhető gyöngyök esetleg díszíték fejfel lehettek. Bár a korong alakú gyöngyök hasonlítanak az *Arbeiából* előkerült gagát fejfel hajtúkra, az a tény, hogy a „Kempton-típusú” gyöngyök tűszárak nélkül kerültek elő, valamint hogy ismerünk ilyen gyöngyökből készült gyöngysort is,³² inkább a hagyományos gyöngyként való használatára utal.

A több nyersanyag felhasználásával készült tűk összes fajtájánál megállapítható, hogy a hajtú fejfel kivétel nélkül mindig drágább nyersanyagból készül, mint a tű szára. Ennek nyilvánvaló oka az, hogy csak a tű fejfel töltött be díszítő szerepet, a szár csak funkcionális volt. A portrészobrászatban és portréfestészetben ábrázolt hajtúkon jól megfigyelhetők a hajviselet változásai, a hajtú funkcionális és díszítő szerepének változásai együtt. Az első hajtúábrázolások mind a plasztikában,³³ mind a múmiaportrékon³⁴ a Flavius-korban jelennek meg. Az ebben a korszakban ábrázolt hajtúk hosszúak, fejfel lapos, spatulaszerűen kiszélesedő.³⁵ A hajtút a tarkó felett viselt kontyban vízszintesen betűzve hordják. A hosszú, díszítetlen hajtú ebben az esetben

még egyértelműen inkább funkcionális, mintsem díszítő jellegű. A spatulaszerű végű hajtúk a Traianus–Hadrianus-korban továbbra is megtalálhatóak mind a portrészobrászatban,³⁶ mind a múmiaportrékon.³⁷ A későbbi ábrázolásokon a hajviselet változásaival együtt a hajtú felhasználásának módja is megváltozik. A korábbi hosszú, általában egyedül vagy párosával használt hajtú helyett több rövidebb hajtút használnak, amelyeknek csak a fejfel látszik ki a hajkoronából.³⁸ A múmiaportrékon ábrázolt arany hajtú esetében néhány kivételtől eltekintve nem lehet eldönteni, hogy az ábrázolt hajtú teljes egészében vagy csak részben készült aranyból.³⁹ A leletanyagban előforduló, vékony aranyfóliával bevont fejfel csont hajtú a hajba betűzve így színarany hajtú látszatát kelthették. Az aranytűk olcsóbb nyersanyagból való imitációjának következő lépése, hogy már a tű fejfel sem vonják be aranyfóliával, hanem egyszerűen csak aranyszínűre festik.⁴⁰ Ugyanez a tendencia érvényes az egyéb nyersanyagok: ezüst, bronz, gagát, üvegpasztá hajtúfejként való felhasználása esetében is. A csontszár azonban nem minden esetben magyarázható a drágább nyersanyag olcsó pótlásaként. A *Brigetióból* előkerült három gazdagon díszített hajtú esetében nehezen képzelhető el, hogy az ametisztel, illetve üvegpasztával díszített aranyfejhez takarékoságból illesztették volna a mindössze 2 cm nagyságú csontszárat. Valószínűbb, hogy a csontszárat keménysége miatt,

³⁰ A problémáról újabban lásd: RIHA 1990, 90.

³¹ HAEVERNICK 1972, 136–147.

³² Murano, gyöngylánc Kempton-típusú gyöngyökből: MARIA-CHER 1966, Fig. 3.

³³ Terrakotta portré Sevillából: BESQUES 1983, 25, Taf. 10,3.

³⁴ PARLASCA 1969, Nr. 79, Tav. 19,2 = BORG 1996, Taf. 56,1 = DOXIADIS 1995, Pl. 40 (Hawara); PARLASCA 1969, Nr. 84, Tav. 20,3 (er-Rubayat); PARLASCA 1977, Nr. 251, Tav. 61,4 = DOXIADIS 1995, Pl. 44 (Hawara).

³⁵ A csont hajtúknak ez a csoportja széles körben elterjedt a provinciákban, azonban általában nem hajtúknak, hanem fülkánálként vagy fülszondaként határozzák meg őket.

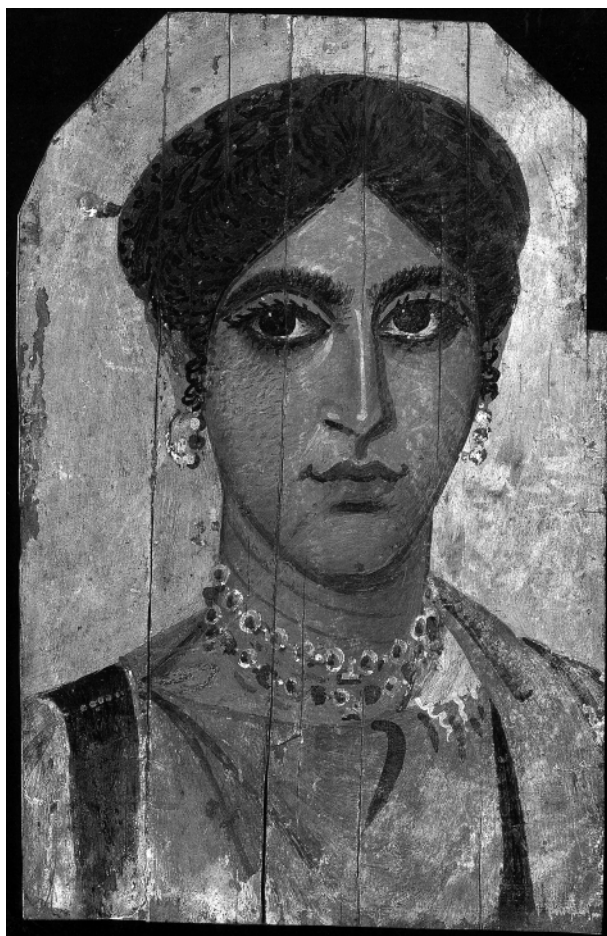
³⁶ DE LUCA 1976, 65, Cat. 28, Tav. LVI (Palazzo Corsini); SADURSKA 1972, 28, No. 18, Pl. 16 (Varsó).

³⁷ PARLASCA 1969, Nr. 96, Tav. 22,4 (Hawara); PARLASCA 1969, Nr. 98, Tav. 23,2 = WALKER-BIERBRIER 1997, No. 33 = DOXIADIS 1995, Pl. 72 (Hawara, aranyszínű hajtú spatula alakú fejfel); PARLASCA 1969, Nr. 99, Tav. 24,1 = PARLASCA-SEEMANN 1999, Nr. 47 = WALKER-BIERBRIER 1997, Nr. 76 = BORG 1996, Taf. 9 (er-Rubayat); PARLASCA 1969, Nr. 100, Tav. 24,2 = BORG 1996, Pl. 17,1 (er-Rubayat); PARLASCA 1969, Nr. 102, Tav. 24,4 (er-Rubayat); PARLASCA 1969, Nr. 110, Tav. 26,2 = BORG 1996, Taf. 16,1 (er-Rubayat); PARLASCA 1969, Nr. 112, Tav. 27,2 (Hawara); PARLASCA 1969, Nr. 119, Tav. 29,1 (er-Rubayat); PARLASCA 1969, Nr. 123, Tav. 30,1 (el-Fayyum); PARLASCA 1969, Nr. 124, Tav. 30,2 (er-Rubayat); PARLASCA 1969, Nr. 126, Tav. 30,4 = BORG 1996, Taf. 16,2 (er-Rubayat); PARLASCA 1969, Nr. 130, Tav. B, Fig. 1 = DOXIADIS 1995, Pl. 83 (el-Fayyum).

³⁸ Márványportrék: FITTSCHEN 1991, 302, Taf. 65,4, 67,4, 70,4 (Louvre); STUTZINGER 1995, 149–150, Abb. 4 (magángyűjtemény); elefántcsont szobor: INAN-ALFÖLDI-ROSENBAUM 1979, 193, Nr. 160, Taf. 123 (Ephesos); aranyozott üvegpoharak: MATT 1969, 48, Abb. 34 (Róma); STUTZINGER 1995, 152, Abb. 5 (Róma); múmiaportrék: PARLASCA 1969, Nr. 225, Tav. 56,1 (magángyűjtemény, Kansas City); PARLASCA-SEEMANN 1999, Nr. 146 (magángyűjtemény, Mariemont); PARLASCA 1980, Nr. 598, Tav. 142,5 = DOXIADIS 1995, Pl. 11–12 (Saqqara).

³⁹ Néhány esetben viszont egyértelműen megfigyelhető, hogy a portrékon tudatosan sötétebb színnel ábrázolják az aranyfejű hajtú szárát, ami ezekben az esetekben biztosan nem aranyból készült: PARLASCA 1969, Nr. 98, Tav. 23,2 = DOXIADIS 1995, Pl. 72 = WALKER-BIERBRIER 1997, No. 33 (Hawara); PARLASCA 1980, Nr. 527, Tav. 128,1 = BORG 1996, 37, Taf. 18,1 (er-Rubayat); PARLASCA 1980, Nr. 538, Tav. 130,3 = BORG 1995, 35 (Hawara?, Hilton Price-gyűjtemény); WALKER-BIERBRIER 1997, Nr. 38 (Hawara).

⁴⁰ Tobozfejű csont hajtú fejfel és szárának felső részén aranyszínű festéssel: Bologna, Museo Civico Archeologico (publikálatlan). O. Wulff egy Alexandriából származó, Venus Anadyomenét ábrázoló csont hajtún aranyozás nyomait figyelte meg a mellkason, a törzsön és a hajon – eredetileg valószínűleg az egész alak aranyozott volt (WULFF 1909, 123, No. 453, Pl. XXI.453; 3–4. századi keltezéssel).

3. kép. Múmiaportré aranyfejú csont (?) hajtű ábrázolásával er-Rubayatból (BORG 1996, Taf. 18.1 nyomán)

Abb. 3. Mumienporträt mit der Darstellung einer beinernen (?) Haarnadel mit Goldkopf aus er-Rubayat (nach BORG 1996, Taf. 18.1)

funkcionális okokból használták a vékony arany-szár helyett: így a hajtűt stabilabban tudták a hajban rögzíteni, továbbá a hajtű esetleges sérülésekor a csontszár könnyen cserélhető volt.⁴¹ Bonyolult probléma a csont mint nyersanyag értéke és megbecsülése a római korban, azonban egy hawarai múmia hajából *in situ* előkerült hajtűk fontos adatokkal szolgálhatnak a különböző nyersanyagok együttes felhasználásával kapcsolatban: a Traianus-kori múmia haja ugyanis négy darab azonos típusú gömbfejú hajtűvel volt díszítve, két tű csontból, egy teknőspáncélból, egy pedig ezüstből készült.⁴² A példa jól mutatja, hogy az olcsó és drága nyersanyagból készült hajtűk egymás mellett is használatban lehettek.

Az aranyfejú hajtűk *kronológiájával* kapcsolatban szintén fontos szerepet kapnak a múmiaportrék hajtűábrázolásai. Talán a 2. század első felére tehetőek az első portrék arany, illetve

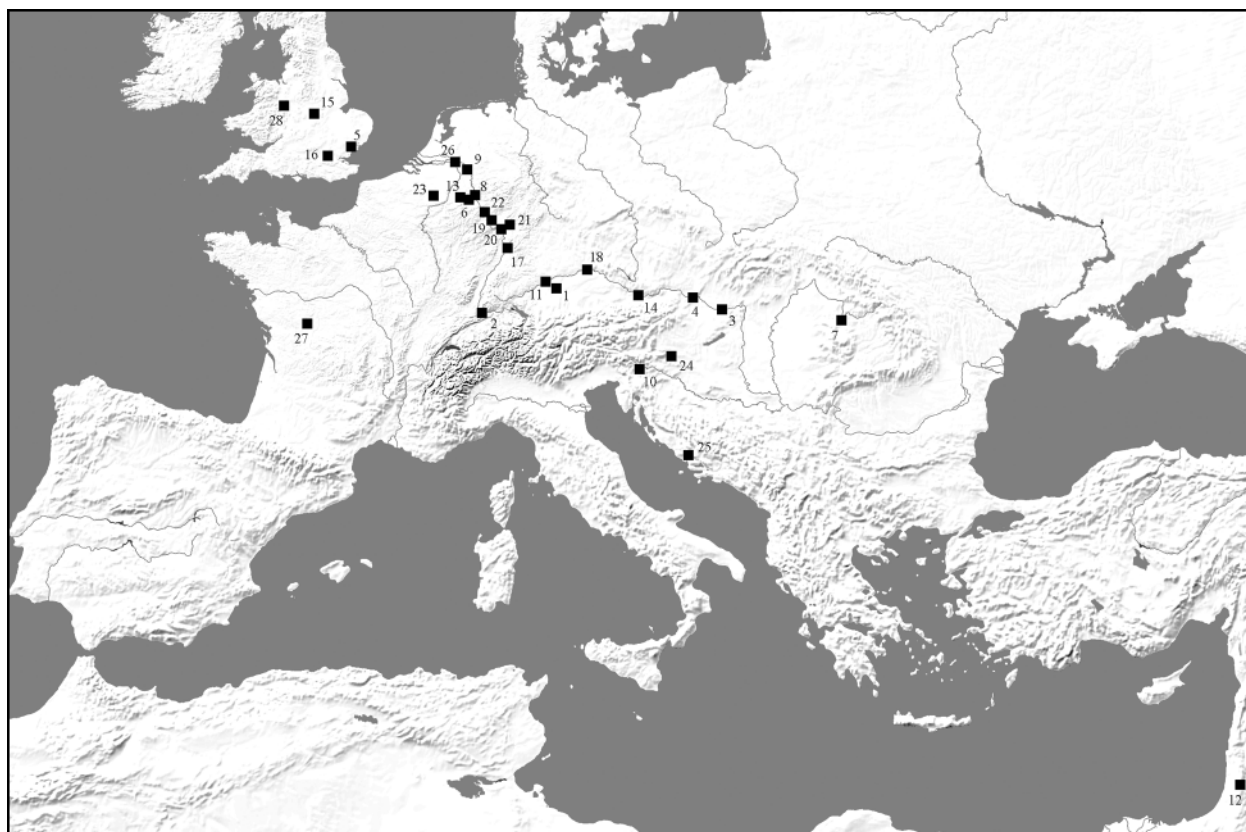
aranyfejú hajtűk ábrázolásaival, amelyek fontos kronológiai adatokkal szolgálhatnának számunkra, ezek keltezése azonban bizonytalan. Az egyébként is ellentmondásosan keltezett múmiaportrékon belül külön probléma a Hadrianus-kori és a Constantinus-kori ábrázolások elkülönítése.⁴³ A K. Parlasca által következetesen a 4. század második negyedére keltezett portrékat B. Borg diszszertációjában következetesen a 2. századra keltezi, hasonlóképpen E. Doxiadis és W. Seipel is a korábbi keltezés híve.⁴⁴ K. Parlasca nem csak 1980-as repertóriumában, hanem még 1999-ben megjelent katalógusában is kitart bizo-

⁴¹ A csont hajtűk esetében gyakran megfigyelhető, hogy az eltört tűt újrahegyezik és tovább használják.

⁴² WALKER-BIERBRIER 1997, 208–209, No. 302.

⁴³ A Hadrianus- és Constantinus-kori portrék hajviselet alapján történő elkülönítése nem csak a múmiaportréknál, hanem a portréplasztika esetében is problematikus, mivel a Constantinus-korban a 2. századi divathoz való visszatérés figyelhető meg (BORG 1995, 231). A múmiaportrék hajviselet alapján történő keltezését tovább nehezíti, hogy a síkábrázolásokon a haj hátsó részén található esetleges konty – amelynek formája alapján a legtöbb esetben pontosabb keltezés lehetséges – nem látható.

⁴⁴ PARLASCA 1980, Nr. 527, Tav. 128,1 = BORG 1996, 37, Taf. 18,1 (er-Rubayat; K. Parlasca: 4. század második negyede, B. Borg: Hadrianus-kor); PARLASCA 1980, Nr. 528, Tav. 128,2 = BORG 1996, Taf. 60,3 (er-Rubayat; K. Parlasca: 4. század második negyede, B. Borg: Hadrianus-kor); PARLASCA 1980, Nr. 530, Tav. 128,4 = BORG 1996, Taf. 69,2 (magángyűjtemény, Hildesheim; K. Parlasca: 350 körül, B. Borg: Traianus–Hadrianus-kor); PARLASCA 1980, Nr. 531, Tav. 129,1 = BORG 1996, Taf. 20,2 (Hawara; K. Parlasca: Constantinus-kor, B. Borg: Hadrianus-kor); PARLASCA 1980, Nr. 534, Tav. 129,4 = BORG 1995, 55 (er-Rubayat; K. Parlasca: 4. század második negyede, B. Borg: Antoninus-, esetleg Severus-kor); PARLASCA 1980, Nr. 535, Tav. 129,5 = BORG 1995, 48 (el-Fayyum; K. Parlasca: 4. század második negyede, B. Borg: Hadrianus-kor); PARLASCA 1980, Nr. 546, Tav. 130,1 = DOXIADIS 1995, 110, Taf. 82 = BORG 1996, Taf. 60,1 = SEIPEL 1998, 118, Nr. 29 (el-Fayyum; K. Parlasca: 4. század második negyede, E. Doxiadis: Hadrianus-kor, W. Seipel: 2. század első negyede, B. Borg: késő Traianus-kor – kora Hadrianus-kor); PARLASCA 1980, Nr. 537, Tav. 130,2 = BORG 1995, 34 (er-Rubayat; K. Parlasca: 4. század második negyede, B. Borg: késő Traianus-kor – Hadrianus-kor); PARLASCA 1980, Nr. 538, Tav. 130,3 = BORG 1995, 35 (Hawara(?), Hilton Price-gyűjtemény; K. Parlasca: 4. század második negyede, B. Borg: késő Traianus-kor – Hadrianus-kor); PARLASCA 1980, Nr. 616, Tav. 146,3 = BORG 1996, Taf. 71,2 (magángyűjtemény, Egyesült Államok; K. Parlasca: 4. század második negyede, B. Borg: Hadrianus-kor); PARLASCA 1980, Nr. 632, Tav. 150,3 = BORG 1996, 38, Taf. 69,1 (er-Rubayat; K. Parlasca: 4. század közepe, B. Borg: Traianus–Hadrianus-kor); PARLASCA 1980, Nr. 648, Tav. 153,3 = BORG 1995, 51. (er-Rubayat; K. Parlasca: 4. század közepe, B. Borg: kora Antoninus-kor); PARLASCA 1980, Nr. 649, Taf. 153,4 = PARLASCA–SEEMANN 1999, Nr. 95 = MANNSPERGER 1998, Abb. 58 = BORG 1996, Taf. 59,1 (er-Rubayat; K. Parlasca: 4. század második negyede, B. Borg: Traianus-kor, M. Mannsperger: Traianus-kor).

4. kép. Az aranyfejű csont hajtűk elterjedése

Abb. 4. Verbreitung der beinernen Haarnadeln mit Goldkopf

1. táblázat

A keltezhető kontextusokból előkerült aranyfejű csont hajtűk kronológiája

	50	100	150	200	250	300	350	400	450
Niederbieber									
Overhespen (2 db)									
Jeruzsálem (15 db)									
Laurenzberg									
Mangolding									
Certiae									
Lopodumum									
Ara Agrippinensium									
Brigetio (3 db)									
Ara Agrippinensium									
Lauriacum									
Camulodunum									
Dorweiler(7 db)									

nyos portrék 4. századi keltezése mellett,⁴⁵ ezzel szemben B. Borg a múmiaportrék keltezési nehézségeiről írt cikkében a legkésőbbi portrékat a 3. század közepére teszi.⁴⁶ A hajtűábrázolások között az aranyfej és a csontszár csak a múmiaportrék színes ábrázolásain azonosítható biztosan, ezért az említett kronológiai problémák hatással lehetnek az aranyfejű csont hajtűk kelte-

sére is. Egy er-Rubayat lelőhelyről előkerült, ma Richmondban őrzött portrén (3. kép) a hajba jobb oldalról betűzött, gömbfejű hajtű ábrázolása lát-

⁴⁵ PARLASCA-SEEMANN 1999, Nr. 95 (er-Rubayat); PARLASCA-SEEMANN 1999, Nr. 114 (er-Rubayat).

⁴⁶ BORG 1995, 233.

ható. Az ábrázolás egyértelműen mutatja, hogy csak a hajtú gömb alakú feje készült aranyból, szárát sötétebb, barnás színnel ábrázolták; valószínűleg csontból, esetleg fából készülhetett. A portrét B. Borg a Hadrianus-korra, K. Parlasca a 4. század második negyedére keltezi.⁴⁷ A keltezhető kontextusokból előkerült 36 darab aranyfejú csont hajtú mindegyike a 3–4. századra tehető (1. táblázat). A legkorábbi a 190-től a 3. század elejéig keltezhető niederbieberi darab.⁴⁸ Az aranyfejú ezüst hajtúk keltezése hasonlóan alakul, az *aquincumi* példányok 3. századiak, a *brigantiumi* darab 330/340–350 közé tehető, a wiggensbachi kincslelet záróverete 230-ra keltezhető.⁴⁹ A *Mutinából* előkerült, fából készült aranyfejú hajtú a 4. század végére, az 5. század elejére keltezhető.⁵⁰ *Caesarea Maritimából* egy bizánci periódusra keltezhető aranyfejú csont hajtú került elő.⁵¹ A keltezhető kontextusokból előkerült aranyfejú hajtúk tehát a késő római időszakra tehetőek. Bármennyire is vonzónak tűnhet azonban az aranyfejú hajtúkat ábrázoló múmiaportrékat ez alapján a Constantinus-korra keltezni, a probléma sokkal összetettebb annál, semhogy egy hajtú ábrázolása alapján állást foglalhatnánk. Sokkal valószínűbb, hogy a B. Borg által meggyőzőbben a Hadrianus-korra keltezett portrék alapján az aranyfejú hajtúk kronológiája a 2. század elejéig tolható ki.

Az aranyfejú csont hajtúk elterjedését térképre vetítve (4. kép) megfigyelhető, hogy legnagyobb számban a dunai limes mentén fordulnak elő. A britanniai és galliai példák, a Jeruzsálemből előkerült 15 hajtú, illetve az egyiptomi múmiaportrékon található ábrázolások alapján azonban valószínűsíthető, hogy az aranyfejú csont hajtúk, amelyek a római kori csontfaragványok és ékszerek között különleges és mindenképpen figyelemre méltó csoportot alkotnak, a többi provinciában is általánosan elterjedtek voltak, talán már a 2. századtól kezdve, egészen a római kor végéig.

Függelék

A római kori aranyfejú csont hajtúk lelőhelyei

1. *Augusta Vindelicorum*: BAKKER 1988, 124, Abb. 90,1
2. *Augusta Raurica*: RIHA 1990, Taf. 47,1487
3. *Brigetio*: BORHY-SZÁMADÓ 1999, 14–15, Kat. II.17–19 = BORHY-SZÁMADÓ 2003, 50–51, Kat. 65–67 = BARTUS 2004, 29–30, Fig. 5 (3 db)
4. *Carnuntum*: SWOBODA 1964, 101 (3 db)
5. *Camulodunum*: CRUMMY 1983, 25, Fig. 23,438
6. Dorweiler: HABEREY 1949, 88, Nr. 3a–g, Abb. 7.5–6 (7 db)
7. *Certiae*: GUDEA-BAJUSZ 1990–1991, pl. XXI/1
8. *Colonia Claudia Ara Agrippinensium*: FRIEDHOFF 1991, 180 (1 db); KIER-SCHÜTTE 1992, 77, Abb. 2 (1 db); NIESSEN 1911, 255, Taf. 134, 4730–4741 (12 db); SCHNEIDER 1987, 39, Abb. S. 36/37 (5 db)
9. *Colonia Ulpia Traiana*: OBMANN 1997, Liste 23.17
10. *Emona*: DULAR 1979, 283, Tab. 2.5
11. Faimingen: ORL B 66c, 38, Nr. II.2
12. Jeruzsálem: RAHMANI 1960, 144, Pl. 20,E (15 db)
13. Laurenzberg: FOLLMANN-PIEPERS 1963, 542, Abb. 28,4
14. *Lauriacum*: UBL 1997, 145, Kat. Nr. IV/C–34
15. Leicester: KENYON 1948, 265, Abb. 90,18
16. London, Walbrook: JOHNS 1996, 145, note 38
17. *Lopodunum*: SCHMIDTS 2004, 26, Kat. B22, Taf. 6
18. Mangolding: FISCHER 1990, 256, Taf. 130,E2
19. Marienfels: ORL B 5a, 9
20. *Mogontiacum*: MIKLER 1997, 43, Taf. 31/4
21. Nida-Hedderheim: OBMANN 1997, 67, Kat. Nr. 239, Taf. 19, 239–246 (8 db)
22. Niederbieber: CARNAP-BORNHEIM 1994, 366–367, Nr. 139.
23. Overhespen: MARIËN 1980, 299, Fig. 211 (2 db)
24. *Poetovio*: DULAR 1979, 283, Tab. 2.5, 2.11 (2 db)
25. *Salona*: SEIPEL 1998, 238–239, Kat.-Nr. 188 (elefántcsont)
26. *Ulpia Noviomagus Batavorum*: ENCKEVORT 2000, fig. p. 68 (4 db)
27. Vieux-Poitiers: BERTRAND 1998, 32, No. 97, Fig. p. 43,97
28. *Viroconium*: BUSHE-FOX 1913, 31, Fig. 11
29. Ismeretlen lelőhely (London, British Museum): MARSHALL 1911, 362, No. 3033 (1 db); MARSHALL 1911, 363, No. 3037–3040 (4 db, elefántcsont)
30. Ismeretlen lelőhely (Indiana, Burton Y. Berry-gyűjtemény): RUDOLPH-RUDOLPH 1973, Cat. 115e–f (2 db); RUDOLPH 1995, Cat. 71E–F (2 db)

⁴⁷ PARLASCA 1980, Nr. 527, Tav. 128,1 = BORG 1996, 37, Taf. 18,1 (er-Rubayat).

⁴⁸ CARNAP-BORNHEIM 1994, Inv. Nr. 3003.

⁴⁹ KUZSINSZKY 1923, 64; Kat. Aquincum 1995, 88, Kat. 203–204 (*Aquincum*); KONRAD 1997, 221, Taf. 33, C5 (*Brigantium*);

SCHLEIERMACHER 1972, Abb. 80; BÖHME 1985, 243 (Wiggensbach).

⁵⁰ Kat. Modena 1989, II, 377–381, Tav. 7.

⁵¹ AYALON 2005, 59, No. 217, Fig. 21.217, Pl. 7.

IRODALOM

- ALLASON-JONES, L.
1996 Roman Jet in the Yorkshire Museum. Yorkshire.
- ALLASON-JONES, L.-MIKET, R.
1984 The catalogue of small finds from South Shields Roman Fort. Newcastle-upon-Tyne.
- AYALON, E.
2005 The Assemblage of Bone and Ivory Artifacts from Caesarea Maritima, Israel, 1st-13th Centuries CE. BAR-IS 1457. Oxford.
- BAKKER, L.
1988 Ausgrabungen in Augusta Vindelicorum an der „Langen Gasse“. Das archäologische Jahr in Bayern, 120-125.
- BARTUS, D.
2004 Bone hairpins from Brigetio. In: NOVOTNÁ, M. et al. (Hrsg.): Schmuck und Tracht der Antike im Laufe der Zeit seit der Bronzezeit bis zur Spätantike. Anodos 3, 23-32.
- BÉAL, J.-C.
1983 Catalogue des objets de tabletterie du Musée de la Civilisation Gallo-Romaine de Lyon. Lyon.
1984 Les objets de tabletterie antique du Musée Archéologique de Nîmes. Nîmes.
- BERTRAND, I.
1998 Objets de parure et instrumentum domesticum du théâtre du Vieux-Poitiers (Naintré, Vienne). Poitiers.
- BESQUES, S.
1983 Une Aphrodite au collier de Myrna signée par Ménophilos. AK 26, 22-36.
- BORG, B.
1995 Problèmes dans la datation des portraits de momie. In: Doxiadis, E., Portraits du Fayoum. Visages de l'Égypte ancienne, Paris, 229-233.
1996 Mumienporträts. Chronologie und kultureller Kontext. Mainz.
- BORHY L.-SZÁMADÓ E. (szerk.)
1999 Brigetio kincsei. Komárom.
2003 Gemmák, gemmás gyűrűk és ékszerek Brigetióban. Vezető a komáromi Klapka György Múzeum kiállításához. Acta Archaeologica Brigetionensia Ser. I. Vol. 4. Komárom.
- BÖHME, A.
1985 Der Schatzfund von Wiggensbach. In: Die Römer in Schwaben. Augsburg, 243.
- BUSHE-FOX, J. P.
1913 Excavations on the Site of the Roman Town near Wroxeter, Shropshire, in 1912. Oxford.
- CARNAP-BORNHEIM, C. v.
1994 Gegenstände aus Bein aus Kastell und Vicus Niederbieber. BJ 194, 341-395.
- CRUMMY, N.
1979 A Chronology of Romano-British Bone Pins. Britannia 10, 157-163.
1983 The Roman small finds from the excavations in Colchester 1971-1979. Colchester.
- DE LUCA, G.
1976 I monumenti antichi di Palazzo Corsini in Roma. Roma.
- DOWN, A.
1981 Chichester Excavations V. Chichester.
- DOXIADIS, E.
1995 Portraits du Fayoum. Visages de l'Égypte ancienne. Paris.
- DULAR, A.
1979 Rimske koščene igle iz Slovenije. AV 30, 278-293.
- ENCKEWORT, H. v. et al.
2000 Nijmegen. Legerplaats en stad in het achterland van Romeinse limes. Nijmegen.
- FISCHER, TH.
1990 Das Umland des römischen Regensburg. MBV 43. München.
- FITTSCHEN, K.
1991 Zur Datierung des Mädchenbildnisses vom Palatin und einiger anderer Kinderporträts der mittleren Kaiserzeit. JDAI 106, 297-310.
- FOLLMANN, B.-PIEPERS, W.
1963 Laurenzberg. BJ 163, 539-545.
- FRIEDHOFF, U.
1991 Der römische Friedhof an der Jakobsstraße zu Köln. Kölner Forschungen 3. Mainz.
- GUDEA, N.-BAJUSZ, I.
1990-91 Ace de păr din os de la Porolissum. AMP 14-15, 81-126.
- HABEREY, W.
1949 Ein spätrömisches Frauengrab aus Dorweiler, Kr. Euskirchen. BJ 149, 82-93.

- HAEVERNICK, T. E.
1972 Nadelköpfe vom Typ Kempten. *Germania* 50, 136–147.
- INAN, J.–ALFÖLDI-ROSENBAUM, E.
1979 Römische und frühchristliche Porträtplastik in der Türkei 1–2. Mainz.
- JOHNS, C.
1996 The jewellery of Roman Britain: Celtic and classical traditions. London.
- Kat. Aquincum
1995 Aquileia. Aquincum. Budapest.
- Kat. Modena
1989 Modena dalle origini all’anno mille. Studi di archeologia e storia I–II. Modena.
- Kat. York
1962 City of York. Eburacum. Roman York. York.
- KENYON, K. M.
1948 Excavations at the Jewry Wall Site, Leicester. Oxford.
- KIER, H.–SCHÜTTE, S. (Hrsg.)
1992 Archäologie in Köln. Köln.
- KONRAD, M.
1997 Das römische Gräberfeld von Bregenz-Brigantium I. Die Körpergräber des 3. bis 5. Jahrhunderts. MBV 51. München.
- KUZSINSZKY B.
1923 Aquincumi sírlelet. *BudRég* 10, 56–73.
- MANNSPERGER, M.
1998 Frisurenkunst und Kunstfrisur. Die Haar mode der römischen Kaiserinnen von Livia bis Sabina. Bonn.
- MARIACHER, G.
1966 L’arte del vetro dall’antichità al Rinascimento. Milano.
- MARIËN, M. E.
1980 L’Empreinte de Rome. *Belgica Antiqua*. Anvers.
- MARSHALL, F. H.
1911 Catalogue of Jewellery, Greek, Etruscan and Roman, in the Department of Antiquities, British Museum. London.
- MATT, L. V.
1969 Die Kunstsammlungen der Biblioteca Apostolica Vaticana Rom. Köln.
- MIKLER, H.
1997 Die römischen Funde aus Bein im Landesmuseum Mainz. *Monographies instrumentum* 1. Montagnac.
- NIESSEN, C. A.
1911 Beschreibung römischer Altertümer. Köln.
- NOLL, R.
1988 Römerzeitliche Gräber aus dem Raum von Vindonissa. Mit einem Exkurs: Goldene Kratere als Nadelköpfe. *Germania* 66/1, 69–93.
- OBMANN, J.
1997 Die römischen Funde aus Bein von Nida-Hedderheim. Bonn.
- PARLASCA, K.
1969 Ritratti di mummie. Repertorio d’arte dell’Egitto Greco-Romano I. Palermo.
1977 Ritratti di mummie. Repertorio d’arte dell’Egitto Greco-Romano II. Roma.
1980 Ritratti di mummie. Repertorio d’arte dell’Egitto Greco-Romano III. Roma.
- PARLASCA, K.–SEEMANN, H. (Hrsg.)
1999 Augenblicke. Mumienporträts und ägyptische Grabkunst aus römischer Zeit. Frankfurt.
- PETKOVIĆ, S.
1995 Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije gornje Mezije. Beograd.
- PLESNIČAR-GEC, L.
1972 Severno Emonsko Grobišče. Ljubljana.
- RAHMANI, L. Y.
1960 Roman Tombs in Shmuel ha-Navi Street, Jerusalem. *Israel Explor. Journal* 10, 140–148.
- RIHA, E.
1990 Römischer Schmuck aus Augst und Kaiseraugst. *FiA* 10. Augst.
- RUDOLPH, W.
1995 A Golden Legacy. Ancient Jewelry from The Collection of Burton Y. Berry at the Indiana University Art Museum. Bloomington.
- RUDOLPH, W.–RUDOLPH, E.
1973 Ancient Jewelry from The Collection of Burton Y. Berry. Bloomington.
- RUSEVA-SLOKOLSKA, L.
1991 Roman Jewellery. Sofia.

- SADURSKA, A.
1972 Les portraits romains dans les collections Polonaises. CSIR Pologne I. Warszawa.
- SCHLEIERMACHER, W.
1972 Cambodunum-Kempton. Eine Römerstadt im Allgäu. Bonn.
- SCHMIDT, T.
2004 Lopodunum IV. Die Kleinfunde aus den römischen Häusern an der Kellerei in Ladenburg. Stuttgart.
- SCHNEIDER, B.
1987 Schnitzerei in Bein und Elfenbein. Archäologie in Deutschland 2, 35–39.
- SEIPEL, W. (Hrsg.)
1998 Bilder aus dem Wüstensand. Mumienportraits aus dem Ägyptischen Museum Kairo. Wien.
- STUTZINGER, D.
1995 Römische Haarnadeln mit Frauenbüste. BJ 195, 135–208.
- SWOBODA, E.
1964 Carnuntum – seine Geschichte und Denkmäler. Graz-Köln.
- UBL, H. (Hrsg.)
1997 Katalog zur Schausammlung „Römerzeit“ des Museums Lauriacum-Enns. Enns-Wien.
- VÁGÓ, E. B.–BÓNA, I.
1976 Die Gräberfelder von Intercisa I. Der spätrömische Südostfriedhof. Budapest.
- WALKER, S.–BIERBRIER, M.
1997 Ancient Faces. Mummy Portraits from Roman Egypt. London.
- WEDLAKE, W. J.
1958 Excavations at Camerton. Camerton.
- WULF, O.
1909 Altchristliche und mittelalterliche byzantinische und italienische Bildwerke. Berlin.

BEINERNE HAARNADELN MIT GOLDKOPF IN DER RÖMERZEIT

DÁVID BARTUS

Die römischen Haarnadeln sind meist aus Bein oder Metall, teilweise aus Gagat, Holz oder Glas. Neben den gänzlich aus einem Material gefertigten Haarnadeln kommen aber auch Stücke vor, die aus mehreren Materialien zusammengesetzt sind, wobei die verschiedenen Materialien variabel kombiniert wurden. Der Haarnadelschaft ist in allen Fällen aus billigerem Material, das die Zierfunktion erfüllenden Kopfes war dagegen wertvoller als das des Schaftes. Es gibt zahlreiche Varianten von der hölzernen Haarnadel mit Bronzekopf über beinernen Nadeln mit Gagatkopf bis zur Silbernadel mit vergoldetem Kopf, und am häufigsten wurden beinernen Haarnadeln mit Goldkopf gefunden. Die in der früheren Forschung wenig beachtete Gegenstandsgruppe liefert wichtige Informationen sowohl über den Einsatz der verschiedenen Materialien als auch den Wert der beinernen Gegenstände und nicht zuletzt die Chronologie der Haarnadeln.

Die in vorliegender Studie gesammelten 91 beinernen Haarnadeln mit Goldkopf von 28 Fundorten aus verschiedenen Bereichen des Römischen Reiches können in fünf Hauptgruppen eingeteilt werden: Haarnadeln mit Kugelhkopf (Abb. 1, Typ 1), Haarnadeln mit Zylinderkopf (Abb. 1, Typ 2), profiliert köpfige Haarnadeln (Abb. 1, Typ 3), Haarnadeln mit Pflanzenmotiven (Abb. 1, Typ 4) und Haarnadeln mit Amethyst- bzw. Glaspasteinlagen (Abb. 1, Typ 5).

Die drei beinernen Goldkopf-Haarnadeln, die 1998 auf dem Gebiet der *canabae* von *Brigetio* gefunden wurden, sind mit ihrer Verzierung und Qualität einmalig im

Römischen Reich. Zwei von den Haarnadeln aus dünnem Goldblech haben einen rippenverzierten ovalen Kopf mit Amethyst-Einlage, die dritte hat einen rippenverzierten ziegelförmigen Kopf mit grüner Glaspasteinlage (Abb. 2).

Bei der Bestimmung der Chronologie der Haarnadeln mit Goldkopf spielen die Mumienporträts eine wichtige Rolle, auf denen sich Abbildungen von Haarnadeln mit Goldkopf befinden (Abb. 3), doch ist bei den Porträts oftmals schwer zu entscheiden, ob sie in die Hadrians- oder Konstantinszeit zu datieren sind (s. Anm. 44). Zwar gehören die aus datierbaren archäologischen Kontexten stammenden beinernen Haarnadeln mit Goldkopf alle ins 3.–4. Jahrhundert (Tab. 1), doch ist die Chronologie der Haarnadeln unter Berücksichtigung der Datierung der Mumienporträts eventuell bis an den Anfang des 2. Jahrhunderts zu verschieben.

Der Verbreitungskarte (Abb. 4) der beinernen Haarnadeln mit Goldkopf ist zu entnehmen, dass die größte Anzahl von ihnen entlang des Donaulimes vorkommt. Auf Grund der britannischen und gallischen Exemplare, der 15 Haarnadeln aus Jerusalem bzw. der Darstellungen auf den Mumienporträts waren aber wahrscheinlich die beinernen Haarnadeln mit Goldkopf, die eine bedeutende und auf jeden Fall beachtenswerte Gruppe der römischen Beinschnitzereien und Schmuckstücke bilden, auch in den übrigen Provinzen allgemein verbreitet, vielleicht bereits vom 2. Jahrhundert an bis ans Ende der Römerzeit.

